

Oponentský posudek na diplomovou práci „Re/konstrukce maskulinní identity u mužů s tělesným znevýhodněním v rámci českého auto/biografického narativu“

Mgr. Ivan Vodochodský, PhD.

Cílem předložené diplomové práce Petra Šnokhause je analyzovat, jakým způsobem muži, kteří jsou nějak fyzicky hendikepováni, nejčastěji v důsledku úrazu, utvářejí svou mužskou identitu. Autor práce k tomuto tématu přistupuje z pozice profeministických kritických mužských studií a snaží se uplatňovat „intersekcionalní“ přístup k jeho zkoumání. To znamená, že usiluje o to všimnout si, jak různé kategorie a subkategorie, charakteristiky, či – v řeči sociologického výzkumu – „proměnné“ působí vzájemně provázaným způsobem. V tomto konkrétním případě by těmito provázaně působícími kategoriemi měly být především tender (mužství) a tělesné znevýhodnění.

Ačkoli by práce měla být vzhledem ke svému deklarovanému cíli především empiricky zaměřená, tvoří více než polovinu jejího rozsahu teoretická část. V ní autor velmi obšírně popisuje a konceptualizuje předmět svého zájmu i jednotlivé subdisciplíny, do jejichž oblasti zájmu svým tématem zasahuje. Těmi jsou především zmíněná kritická mužská studia, a dále studia znevýhodnění („disability studies“). Autor se snaží co nejdůkladněji popsat klíčové koncepty, s nimiž tyto obory pracují. Výsadní postavení má v tomto ohledu koncept maskulinit/y. Poměrně velkou pozornost věnuje však také „znevýhodnění“ a s ním souvisejícím konceptům, a také intersekcionalní perspektivě. To je o to záslušnější, že se jedná o přístup, který dosud v sociálních vědách není příliš znám, ačkoli ho intuitivně používá řada (nejen) kvalitativních výzkumníků.

V této teoreticko-přehledové části textu je třeba vyzdvihnout velkou pečlivost autora a schopnost hlubšího vhledu do často poměrně komplikovaných, a navíc specifickou terminologií dosti zatížených, oblastí teoretického bádání. Autor přesvědčivě prokázal, že zvládne s přehledem napsat smysluplný odborně erudovaný text na základě ne zcela jednoduchých východisek, což je jedna z dovedností, kterou by si jistě měl student magisterského v jeho rámci osvojit.

Za o něco méně zdařilou lze považovat empirickou část práce. Ačkoli si autor zvolil velmi zajímavé a bezpochyby užitečné a aktuální výzkumné téma, způsob, jakým přistoupil k jeho zkoumání, vyvolává přinejmenším několik důležitých pochybností a otázek, k nimž by se měl vyslovit v rámci obhajoby práce.

Problematická je už samotná volba výzkumných dat. S ohledem na to, jaký cíl si autor zvolil, působí volba textů k analyzování dosti chudým a nesourodým dojmem. Vzhledem k tomu, že se musel uchýlit z velké části i k analýze biografii, v nichž o svých zkušenostech nevypovídají přímo muži s tělesným postižením, ale jejich životní příběh je zprostředkováván jiným autorem, patrně bez vlastní zkušenosti s popisovanými jevy, se nabízí otázka, zda výsledná volba dat nebyla spíše východiskem z nouze. Jinými slovy, zda si autor nevytvořil svůj vcelku ambiciózní výzkumný design, aniž by měl předem představu o reálném množství a charakteru textů, které bude pro jeho naplnění možné využít. Pokud už se autor rozhodl pro takto nesourodý vzorek dat, pak je obtížně vysvětlitelná absence tak vydatného zdroje životních příběhů tělesně hendikepovaných, jakým jsou média (noviny, časopisy, televize, rozhlas, internet). Přímou by se k analyzování nabízel například příběh Martina Zacha, bývalého sportovce, který získal titul Muž roku 2009 a hned další den ochrnul po nepovedeném skoku do vody. Jeho osud dodnes plní stránky médií, od roku 2009 byl tématem stovek článků a v roce 2010 dokonce námětem jednoho z pokračování pořadu ČT „13. komnata“. Navíc, vzhledem k tomu, že se jedná o veřejně známou osobnost – „celebritu“ – lze předpokládat, že jeho příběh má skutečný vliv na utváření veřejného diskursu „hendikepovaného mužství“ v českém kontextu.

Podobně neodůvodněná a tudíž i nepochopitelná je z pohledu čtenáře i skutečnost, že autor zcela opominul možnost získání vlastních dat prostřednictvím přímého kontaktu s příslušníky cílové skupiny hendikepovaných mužů a vedení biografických výzkumných rozhovorů s nimi, nebo získání jejich autobiografií napsaných pro účely výzkumu. Taková data, která by byla „šita na míru“ výzkumným otázkám, které si autor kladl, by byla pro hledání odpovědí na ně mnohem vhodnější než texty, které vznikaly v dlouhém časovém úseku, pro různé účely a jejichž autory jsou mnohdy lidé bez přímé zkušenosti s fyzickým hendikepem, nebo dokonce s mužstvím jako takovým (v případě, kdy je autorkou žena).

Autor se hlásí k profeministickému přístupu, který je blízký kritickým mužským studiím. Ve výzkumné části práce se však tato jeho preference zůstala v některých důležitých ohledech nenaplněna. Jedním z hlavních definičních znaků feministické metodologie, na níž zhusta navazuje rovněž výzkum v oblasti men's studies, je snaha o nalezení více partnerského, mocensky vyváženějšího vztahu mezi výzkumníkem a cílovou skupinou, která je předmětem zkoumání. Tato snaha se může projevovat různým způsobem. V případě, kdy mají o zkušenostech a prožitcích identity hovořit zprostředkovaně literární texty, většinou staršího data vydání, by se jako vcelku samozřejmý nástroj oslabení mocenské pozice výzkumníka ve prospěch těch lidí, o nichž svým textem autoritativně vypovídá, jevílo zpřístupnění dílčích nebo celkových výsledků analýzy kritické reflexi někoho, kdo má s popisovanými jevy svou vlastní zkušenost. To znamená v tomto konkrétním případě někoho z hendikepovaných mužů. Získaná zpětná vazba by mohla posloužit například ke zmírnění některých příliš autoritativních tvrzení, jichž se autor v textu dopouští, nebo přetavení jazyka práce do čtenářsky srozumitelnější podoby, která by mohla lépe posloužit, v duchu feministického výzkumu, k větší emancipaci skupiny, o níž text vypovídá. Profeministický výzkumník by neměl mít z takovéto konfrontace s cílovou skupinou, ať už ve fázi sběru dat, nebo jejich interpretace, obavu, a naopak by ji měl využívat jako důležitý nástroj porozumění. A to i za cenu toho, že některé jeho pracně zbudované teoretické koncepty bude třeba znovu promyslet, nebo dokonce opustit a nahradit jinými.

Dále, navzdory tomu, že se autor zaštití uje kvalitativním přístupem k analýze, působí interpretace výzkumných dat velmi uzavřeným dojmem, tedy především jako potvrzení předem, v teoretické části nastolených kategorií, pojmů a konceptů. Přitom hlavním přínosem kvalitativního přístupu by měla být právě jeho otevřenost, tj. schopnost vytvářet nebo přinejmenším modifikovat stávající teoretické premisy na základě analýzy vlastních dat, a tím obohacovat existující teoretický rámec o nové dílčí náhledy, které se mohou případně stát základem nové teorie týkající se zkoumaného jevu. V tomto ohledu je předložený text velmi nevýrazný. V podstatě v něm nelze dost dobře odlišit, zda něco nového autor svým výzkumem objevil, nebo zda pouze vhodně aplikoval některé teoretické koncepty na data, s nimiž pracoval, a tudíž tato data posloužila spíše jako ilustrace existujících konceptů. K tomuto nezřetelnému dojmu přispívá také podoba závěru práce, který je v porovnání se zbytkem textu velmi stručný a rovněž neodlišuje žádná nová zjištění, k nimž autor coby výzkumník svou analýzou dospěl.

A konečně, jak jsem již zmínil, navzdory omezenému empirickému materiálu působí velká část zjištění, s nimiž autor čtenáře v textu seznamuje, dosti autoritativním a zevšeobecňujícím dojmem. A to dokonce v rozporu s tím, co sám autor deklaroval v metodologické části. Tedy, že shromážděný materiál a kvalitativní přístup takové nadměrné zobecňování neumožňují.

Oba dva naposledy zmíněné body se protínají v tom, jak autor pracuje s pojmem a konceptem maskulinit/y. Poté, co jej detailně vysvětlil v kontextu kritických mužských studií v teoretické části, snaží se jej v analytické rovině aplikovat na konkrétní výpovědi o zkušenostech fyzického hendikepu, a to jak na ty přímé „autobiografické“, tak i na zprostředkované „biografické“. Co však v textu zřetelně schází, je reflexe toho, že mužství je, stejně jako téměř jakákoli jiná kategorie identit,

problematicky empiricky uchopitelné, a to obzvlášť v případě takových dat, které nebyly primárně vytvořeny za účelem jeho zkoumání. Jinými slovy, kde vzít jistotu, že se vypravěč, hovoří-li o své zkušenosti, vztahuje právě ke svému mužství, k tomu, jak zkušenost fyzického hendikepu rezonuje s jeho vlastní genderovou identitou, a nikoli k nějaké jiné dílčí složce vlastní identity (např. k té „obecně lidské“, k identitě zaměstnance, rodiče a podobně)? Nelze se spokojit s odpovědí, že jakákoli výpověď je nutně „genderovaná“, je třeba si všimnout toho, do jaké míry je prvek genderu akcentován samotným vypravěčem a kdy je naopak upozaděn ve prospěch jiné složky jeho identity, kterou považuje v daném situačním kontextu za významnější. Některé pokusy autora vyložit konkrétní citace jako součást konstruování maskulinit/y působí z tohoto hlediska velmi násilným dojmem a nejsou tudíž přesvědčivé (viz např. str. 76 nahoře). Právě v těchto momentech by byl velmi užitečný vhled někoho, kdo má přímou nezprostředkovanou zkušenost „hendikepovaného mužství“. Důležité je také uvědomovat si to, co sám autor v teoretické části zmínil, a sice že mužství se často definuje ve srovnání či v opozici k ženství. Je tedy legitimní hovořit o vytváření mužství skrze určitou zkušenost i v případech, kdy zjevně není důvod se domnívat, že je tato zkušenost výrazně odlišná od zkušenosti stejně hendikepovaných žen?

Pro diskusi v rámci ústní obhajoby práce navrhuji, v návaznosti na výše formulované námítky, tyto konkrétní otázky:

1. Proč autor nevyužil možnosti získat pro účely analýzy vlastní výzkumná data, to znamená vlastní biografické rozhovory s hendikepovanými muži či autobiografické texty vytvořené „na zakázku“ pro tento výzkum?
2. Proč pro obsahovou analýzu nevyužil i jiné než literární texty, např. příspěvky z médií, jichž lze na dané téma najít velké množství?
3. Jaký typ diskursu zkoumané texty představují, k jakému čtenáři se obracejí a jaký je jejich možný vliv na vytváření společenského obrazu „hendikepovaných mužů“?
4. Podle jakého metodologického klíče se autor rozhodoval o tom, které citace z textů považovat za projevy konstruování maskulinních identit a které nikoli? Obzvlášť je tato otázka důležitá u biografických textů, v nichž jsou zkušenosti zprostředkovávány třetí osobou, ve dvou případech dokonce ženami.
5. Uvažoval autor o tom, že by částí svého textu nebo celý text dal přečíst někomu z cílové skupiny, o níž v práci pojednává? Pokud k tomu došlo, jaká byla reakce? Pokud ne, proč?
6. Která empirická zjištění, k nimž analýzou dospěl, považuje autor za nejdůležitější? Domnívá se, že se mu podařilo alespoň dílčím způsobem obohatit nebo rozvinout některý z teoretických konceptů, o nichž psal v teoretické kapitole své práce? Pokud ano, který a jak?

S přihlédnutím ke všem výše uvedeným silným a slabým stránkám předložené diplomové práce navrhuji hodnotit ji jako velmi dobrou.

V Praze dne 3.9.2012